

ΜΑΚΕΔΟΝΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ ΤΟΥ Α.Π.Θ.

ΦΛΩΡΙΝΑ

ΧΕΙΜΩΝΑΣ 2001-2002

ΕΝΑΤΟ ΤΕΥΧΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ

Στάθης Πελαγίδης: Το μάθημα της Ιστορίας σήμερα στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο

Αντρέας Π. Ανδρέου: Από τη Γενική στην Τοπική Ιστορία ή «Όταν ο Κωστής αντάμωσε τους Leopold von Ranke και March Bloch»

Σοφία Ηλιάδου-Τάχου: Πρόταση για διδακτική ενότητα: Αναγέννηση, Μεταρρύθμιση, Αντιμεταρρύθμιση, Διαφωτισμός (Γ Γυμνασίου)

Ιφιγένεια Βαμβακίδου: Ιστορία και καλλιέργεια της Ιστορικής Σκέψης: Το μάθημα της Ιστορίας ως μάθημα Κοινωνικής Ιστορίας

Ιωάννης Ν. Κασκαμανίδης: Ένα μοντέλο για τη διδασκαλία της Ιστορίας στο Δημοτικό Σχολείο

Στέλλα Κασίδου: Μια πρόταση για το μάθημα της Ιστορίας στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

Βασιλική Βογδανίδου: Διδάσκοντας την Ιστορία στο Δημοτικό Σχολείο

Αναστασία Αλευριάδου: Η εξελικτική προσέγγιση της νοητικής καθυστέρησης κατά Zigler. Θεωρητικές αρχές και εφαρμογές της στην έρευνα και στην εκπαίδευση

Ιωάννης Αγαλιώτης: Η σημασία και η διδασκαλία της γενίκευσης της γνώσης στο πλαίσιο της εκπαίδευσης των ατόμων με νοητική καθυστέρηση

Μαρία Α. Καρανταΐδου: Διευκρίνιση όρων που σχετίζονται με την κινητική αγωγή και οριοθέτηση της κινητικής αγωγής στην προσχολική εκπαίδευση

Γρηγόρης Θ. Ζιρβός: Η αρχή της «κανονικότητας» και τα παρεπόμενά της στα πλαίσια της αντιμετώπισης των ατόμων με ειδικές ανάγκες (ΑΜΕΑ)

Adamantios Papastamatis-Gajendra K. Verma: Inequality and teacher education: a european perspective

Κώστας Δ. Ντίνας: Γλώσσα ή Διάλεκτος; Ιδού το ερώτημα

Αργύρης Γ. Κυρίδης: Μαθητές και ελεύθερος χρόνος: Θεωρητικές προσεγγίσεις σε μια ασυμβατή σχέση

Σταμάτης Κοκκίνης: Το σχολείο και η οικογένεια ως ανασταλτικοί παράγοντες της δυνατότητας δημιουργικής αυτοέκφρασης των μαθητών κατά τον ελεύθερό τους χρόνο (Μια εμπειρική έρευνα σε μαθητές Γυμνασίων και Λυκείων της χώρας)

Αλέξανδρος Ακριτόπουλος: Το περιοχικό Κοχλίας και η νεωτερική ποίηση στην Ελλάδα

Ιωάννα Αρβανίτη: Τα κόμικς ως ενότητα στο μάθημα της Λογοτεχνίας στο Δημοτικό Σχολείο - Μια συγκεκριμένη διδακτική πρόταση

Όλγα Μούσιου: Η συμβολή της Λογοτεχνίας στη διαμόρφωση διαπολιτισμικής συνείδησης

Στέργιος Δερβίσης: Ομαδική συνεργασία και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Ελένη Γρίβα-Σταύρος Καμαρούδης-Χίρις-Όλγα Παπαδοπούλου-Ποχατζίδου: Η διδασκαλία της αγγλικής για ακαδημαϊκή χρήση - Επισκόπηση των σημερινών πρακτικών και σκιαγράφηση προοπτικών

Σοφία Χατζηλεοντιάδου-Θεοδώρα Νυμφάνη-Παναγιώτης Αντωνίου-Βάσω Παπαδοπούλου: Στάσεις των φοιτητών του Ε.Α.Π. για δύο βασικές παραμέτρους της εξ αποστάσεως εκπαιδευτικής μεθοδολογίας

Ηλίας Πετρόπουλος: Η ελληνική πόλη στον ΒΑ Πόντο κατά τον 6ο και 5ο αι. π.Χ.: Δημιουργία αστικής υποδομής στο Βασίλειο του Βοσπόρου

Φώτης Κουτσουπιάς: Οι βαθμίδες της εκπαίδευσης, οι μέθοδοι και τα προγράμματα διδασκαλίας που εφαρμόστηκαν στη Χαλδία του Πόντου κατά τον 19ο και 20ο αιώνα

Γεώργιος Ε. Πιργιωτάκης: Σχέση θεωρίας και διδακτικής πράξης Το παράδειγμα του Π. Τ. Δ. Ε. του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Απόστολος Β. Ζορμπάς: Η συμβολή των λογοτεχνικών κειμένων στο έργο της αγωγής Συμπληρωματικά στοιχεία για το μάθημα «Ο Ιησούς και τα παιδιά» (Η Ζωή μας με το Χριστό, Γ' Δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β., σ. 18)

Φάνης Μαλκίδης: Μειονοτική εκπαίδευση και κοινωνία. Η περίπτωση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

Σήφης Μπουζίκης: «Ιστορία του διδασκαλικού συνδικαλισμού στην Κύπρο (1898-1960)»

Στάθης Πελαγίδης: Κριτική του βιβλίου της Σοφίας Ηλιάδου-Τάχου «Η εκπαίδευση στη Δυτική και Βόρεια Μακεδονία (1840-1914)»

Αντρέας Π. Ανδρέου: «Mate Fetto, Πώς αφηγούνται την Ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο»

Αναστασία Αλευριάδου: Παρουσίαση του βιβλίου «Development and Disabilities»: Intellectual, Sensory, and Motor Impairments. Robert Hodapp.

Ιφιγένεια Βαμβακίδου: «Ο χαρακτήρας των Ελλήνων» του Απόστολου Βακαλόπουλου: η επικαιρότητα του έργου στη σύγχρονη έρευνα και στη διδασκαλία της πολιτισμικής Ιστορίας

«Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ»

του Απόστολου Βακαλόπουλου: η επικαιρότητα του έργου στη σύγχρονη έρευνα και στη διδασκαλία της πολιτισμικής Ιστορίας

Μια σύντομη αναφορά στο έργο *Ο χαρακτήρας των Ελλήνων-Ανιχνεύοντας την εθνική μας ταυτότητα*¹, αναδεικνύει όλο το μεγαλείο του συγγραφέα και του ερευνητή, το ευρύ επιστημονικό φάσμα της σκέψης του, η οποία είναι σύγχρονη και διαχρονική. Επιλέξαμε το συγκεκριμένο έργο λόγω της πολιτικής επικαιρότητας: το έργο του Δασκάλου Απ. Βακαλόπουλου εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1983 και είχε «βρει ιδιαίτερη απήχηση στους εκπαιδευτικούς και στους πολιτικούς», στους οποίους αφιέρωσε το έργο ο συγγραφέας, γιατί το γνωστικό υλικό που παρουσιάζεται και η μεθοδολογία ανάλυσής του συνιστούν παράλληλα πηγή για την Ιστορία και την Παιδαγωγική. Τα γεγονότα που ζούμε σήμερα ως παθητικοί θεατές της πολιτικής ιστορίας, της εκμετάλλευσης των λαών και της διεθνούς τρομοκρατίας μας αναγκάζουν να ανατρέχουμε στην Ιστορία του 19ου αιώνα, στα κείμενα των διπλωματών και των περιηγητών, τα οποία καταγράφει και αναλύει εμπειριστατωμένα ο Απ. Βακαλόπουλος, καθώς επίσης και στις αρχαίες και βυζαντινές πηγές που σκιαγραφούν όχι μόνο το χαρακτήρα των Ελλήνων και των λαών με τους οποίους συμμάχησαν και πολέμησαν, αλλά και την ιστορική δράση και σκέψη της εποχής. Η διεπιστημονική μελέτη του Απ. Βακαλόπουλου για την κοινότητα και την ετερότητα των λαών στα Βαλκάνια, η πολιτική, η ηθική και η κοινωνιολογική προσέγγιση της Ιστορίας προσφέρει σε παιδαγωγούς και πολιτικούς πλούσιο υλικό, τεκμήρια και ερείσματα για τη σκέψη, τη δράση και τον διαφορετικό πολιτικό αυτοπροσδιορισμό και ετεροπροσδιορισμό της Δύσης και της Ανατολής. Τα ιστορικά στοιχεία, τα οποία αντλεί ο συγγραφέας από τις πηγές, εμπλέκονται με το ανθρωπολογικό, το λαογραφικό και το γλωσσικό υλικό για να μας προσανατολίσουν ασφαλέστερα στο πρόβλημα των επιδράσεων που δεχτήκαμε ως γένος και ως έθνος.

Το θέμα του βιβλίου όπως διαφαίνεται από τον τίτλο «Ο Χαρακτήρας των Ελλήνων» παρόλο που καταγράφει και ξεδιπλώνει το χαρακτήρα των Ελλήνων από την Αρχαιότητα ως την έναρξη των Αγώνων της Ανεξαρτησίας, αποκαλύπτει συγχρόνως το χαρακτήρα, τα ήθη και τα έθιμα των λαών της βαλκανικής χερσονήσου, ενώ τα στοιχεία που παρατίθενται αφορούν διαχρονικά στην ιστορία των λαών και στους εμφυλίους, στους εσωτερικούς και εξωτερικούς σπαραγμούς τους. Οι πηγές του συγγραφέα

1. Βακαλόπουλος Α. (2000). *Ο Χαρακτήρας των Ελλήνων-Ανιχνεύοντας την εθνική μας ταυτότητα*. Θεσσαλονίκη. (πρώτη έκδοση Βάνιας) Ηρόδοτος, 435 σελ.

είναι οι περιηγητές, οι ταξιδιώτες της εποχής, οι διπλωμάτες και οι πρόξενοι που επισκέπτονταν την Ελλάδα και την ευρύτερη Βαλκανική μεταφέροντας την οπτική τους στο ευρωπαϊκό αναγνωστικό κοινό και στα πολιτικά πρόσωπα της χώρας τους. Παράλληλα αξιοποιούνται από το συγγραφέα αρκετές πηγές για την αρχαιότητα και το Βυζάντιο, καθώς επίσης και οι φιλοσοφικές αναζητήσεις του 18ου και 19ου αιώνα, η λογοτεχνία και τα δημοσιογραφικά κείμενα της εποχής, ώστε να καλύπτεται η ιστορική αλληλουχία των προγενέστερων και επόμενων γεγονότων και να διευρύνεται η ιστορική πηγή σ' όλα τα πολιτισμικά και κοινωνικά δρώμενα. Το κυρίαρχο θέμα που απασχολεί το συγγραφέα καθώς επίσης και την εποχή μας στα πλαίσια της ενωμένης Ευρώπης, της παγκοσμιοποίησης από τη μια πλευρά και των εξεγέρσεων, των εμφυλίων πολέμων από την άλλη πλευρά, είναι η ύπαρξη ή όχι ενός «ενιαίου ή τμηματικού χαρακτήρα» των Ελλήνων και, συμπληρώνουμε, των Λαών. Οι θετικές και αρνητικές κρίσεις που διατυπώνονται για τους Έλληνες από τη ρωμαϊκή εποχή ανεξάρτητα από το γενικότερο κύρος τους, διαμόρφωσαν τις ταυτότητες του *γραικύλου*, του *γραικού*, του *ρωμιού*: «ο Κικέρωνας σε δύο επιστολές συμβουλεύει τον αδελφό του Κόιντο, επαρχιακό διοικητή, να είναι προσεκτικός στις επαφές του με τους Έλληνες, στους οποίους αποδίδει δολιότητα (με εξαίρεση ορισμένων που βρίσκονται στο ύψος των Αρχαίων), μηχανορραφίες, εχθρότητα, κουφότητα, αστασία και επιτηδειότητα στην κολακεία» (87-88). Η ανάλυση των όρων αυτών αποτελεί ένα μάθημα Ιστορίας και ανθρωπολογίας και μας ενδιαφέρει, γιατί οδηγεί στην αυτογνωσία μας ως άτομα και ως ομάδες, ως πολίτες των Βαλκανίων, της Ευρώπης, και του κόσμου. Η ορθή ή η λανθασμένη χρήση των χαρακτηρολογικών και εθνικών προσδιορισμών όπως «ρωμιοσύνης», «ελλαδικών», «γραικών» αναδεικνύει τα προβλήματα αυτοπροσδιορισμού και ετεροπροσδιορισμού της ταυτότητας στην ιστορία της Ιστορίας. Ο Η. Vermeulen είχε επισημάνει από το 1984 τα εννοιολογικά προβλήματα που συνεπαγόταν ο προσδιορισμός επιθέτων όπως «Ρωμός», «Βούλγαρος» και «Βλάχος» ως εθνοτικών, γιατί «τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας η έννοια τέτοιων επιθέτων συνδεόταν περισσότερο με την πολιτισμική κατανομή της εργασίας παρά με τις εθνοτικές ταυτότητες»². Ένα από τα θέματα, τα οποία απασχολούν το συγγραφέα είναι ο όρος του Γραικού-Έλληνα. Πρόκειται για εθνώνυμο-ονομασία που δόθηκε στους Έλληνες της Δωδώνης στην Ήπειρο από τους Ιλλυριούς, όπως αντλούμε από επιγραφή του 4ου αιώνα π.Χ. και από τα «Μετεωρολογικά» του Αριστοτέλη: «Έλληνες ωνομάσθησαν το πρότερον Γραικοί καλούμενοι». Παρατηρούμε λοιπόν, ότι η διαμόρφωση ενός τύπου «γραικύλου» όπως διαμορφώθηκε από τους Ρωμαίους με τη σημασία του «*omnia novit graeculus esuriens, in coelum jusseris, ibit*» (85) συνιστά παράγωγο προϊόν των ιστορικών συνθηκών, της ιστορικής αναγκαιότητας στη διάρκεια της ρωμαϊκής κατοχής. Στη συνέχεια στα χριστιανικά χρόνια υιοθετήθηκε ο προσδιορισμός του «ρωμιού», ο οποίος αντλεί από την αίγλη του πολίτη της αυτοκρατορίας, αλλά χρησιμοποιήθηκε με τη σημασία του πονηρού και αφελή. Αργότερα κυριάρχησε η σημασία του ορθόδοξου Έλληνα της Ανατολής, σε διαφοροποίηση με τον Έλληνα-γιουνάν και τον εξισλαμισμένο κρυπτοχριστιανό της Ανατολής, σημασία που μας παραπέμπει στην τουρκική λέξη «ρουμ». Για την ανίχνευση λοιπόν του χαρακτήρα των Ελλήνων και των λαών ευρύτερα, απαιτείται η ιστορική και γλωσσική ανάλυση των όρων και των προσδιορισμών, που αποδίδονται και χρησιμοποιούνται σε κάθε εποχή. Παράλληλα, οι ευρωπαϊκές πηγές-μαρτυ-

2. Γούναρης Β., Μιχαηλίδης Ι., Αγγελόπουλος Γ. (1997). Ταυτότητες στη Μακεδονία. Αθήνα. 37.

ρίες, οι οποίες ταξινομούνται θεματικά και ο τρόπος με τον οποίο αξιοποιούνται στο έργο του Απ. Βακαλόπουλου αποκαλύπτουν τη διαδικασία και τους μηχανισμούς κατασκευής «ταυτοτήτων», όταν στο τέλος του 18ου αιώνα οι Ευρωπαίοι περιηγητές συνειδητοποίησαν ότι υπάρχουν ποικίλες φυσιογνωμίες στην Ανατολή. Έτσι, παράλληλα με τη γεωγραφική ανακάλυψη της ευρύτερης περιοχής ετεροπροσδιορίστηκαν εθνικά και χαρακτηρολογικά συγκεκριμένοι πληθυσμοί της Ανατολής. Η ταξιδιωτική λογοτεχνία και τα πολιτικά και ιστορικά κείμενα της εποχής εκφράζουν και συγχρότως αναπαράγουν τις εθνικές αναπαραστάσεις της εποχής, γεγονός που βιώνεται και σήμερα. Ο συγγραφέας αναζητώντας τα γενεσιουργά αίτια του εθνικού χαρακτήρα των λαών αναζητά τις πηγές της ανθρωπογνωσίας και ελέγχει την αξιοπιστία τους. Πρόκειται για την Ιστορία μέσα από τις πηγές, την οποία θεμελίωσε ο Απ. Βακαλόπουλος στο χώρο της νεοελληνικής ιστοριογραφίας, έτσι ώστε να αποκαλύπτεται στους διδασκόμενους η αλληλεξάρτηση των αιτίων και των επιδράσεων στο ιστορικό γίνεσθαι. Ο συγγραφέας ανιχνεύει το ενιαίο ή τμηματικό του εθνικού χαρακτήρα στις γνώμες των ξένων μελετητών και στις επιδράσεις της ρωμαϊκής και της τουρκικής κατάκτησης, στην ιστορική καμπύλη της τρίσημης καταγωγής. Η αρχαιότητα, το Βυζάντιο και η Επανάσταση του 1821 αποτελούν τους άξονες για την ανάλυση των ελληνικών χαρακτηρολογικών γνωρισμάτων, όπως της έντονης ατομικότητας, του υπερεγώ, του ακόρεστου πόθου για την ελευθερία, της έπαρσης και της αλαζονείας, των προσδοκιών και των διαψεύσεων.

Στο ίδιο ανθρωπολογικό πλαίσιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το πλούσιο υλικό που έχει συγκεντρώσει ο συγγραφέας α) για το χαρακτηρολογικό και κοινωνικό προσδιορισμό της γυναίκας στα Βαλκάνια: «οι Ελληνίδες είναι πιο γοητευτικές από τις Βουλγάρες και τις Σερβίδες. Μα και οι δουλειές που αναγκάζονται και κάνουν όλες γενικά οι χωριάτισσες στην Τουρκία, μαζί με τους πρώιμους γάμους τους, συντελούν ώστε έξω από τις πόλεις οι άντρες να φαίνονται ωραιότεροι.....» και β) για την τοπική, ατομική ή οικογενειακή διαφοροποίηση των Ελλήνων ανάλογα με τη γεωγραφική ζώνη προέλευσής τους, βορά ή νότου, στεριάς ή νησιώτικης περιοχής: «..οι Στερεοελλαδίτες λοιπόν, αλλά και γενικά οι Ρουμελιώτες, παρουσιάζουν έναν τύπο διαφορετικό από των Πελοποννησίων, αλλά και των Νησιωτών, ένα χαρακτήρα ελεύθερων ανθρώπων με τέτοιο βαθμό θάρρους και ανεξαρτησίας που δεν τον έβρισκε κανείς στους άλλους τόπους. Τον διαχωρισμό αυτόν είχε κάνει κιόλας η λαϊκή σοφία: Στη Ρούμελη είν' η λεβεντιά και στο Μοριά η γνώση» (46-47). Οι διαφορές αυτές, χαρακτηρολογικές, γεωγραφικές και κοινωνικές διαμορφώνουν και χρωματίζουν έως σήμερα τον τρόπο ζωής των Ελλήνων και των βαλκανικών λαών. Στον 21ο αιώνα συνεχίζουμε την αναζήτηση της ταυτότητάς μας στους ιστορικούς σταθμούς της Αρχαιότητας, του Βυζαντίου και του Αγώνα του 1821. Η εσωστρέφεια και η εξωστρέφεια που μας προσδιορίζει ως άτομα και ως ομάδες συνιστούν για το συγγραφέα τον άξονα της μετάβασης από την πολιτισμική διάσταση στην πολιτική προοπτική της εθνικής οντότητας. Παράλληλα αποκαλύπτεται ότι οι φαντασιακές αναπαραστάσεις περί έθνους-κράτους διαμορφώθηκαν από τους Δυτικούς στο παρελθόν, αλλά ανακατασκευάζονται στο παρόν, ώστε να αμφισβητείται σήμερα το «αρχέγονο» και το «αμετάβλητο» των ταυτοτήτων.

Το έργο του Απ. Βακαλόπουλου με τις συνεχείς επανεκδόσεις συνδιαλέγεται με τη σύγχρονη έρευνα και διδάσκει τους φοιτητές των ελληνικών πανεπιστημίων, γιατί διευρύνει την ιστορική πηγή και την ιστορική μαρτυρία προς την κατεύθυνση της τοπι-

κής και της προφορικής ιστοριογραφίας, της ιστορίας των προσφύγων και των μεταναστών στο πλαίσιο της νέας ιστοριογραφίας που αναπτύσσεται από τις αρχές του 20ού αιώνα. Μ' αυτόν τον τρόπο Ο Χαρακτήρας των Ελλήνων επαναπροσδιορίζεται ως ιστορική καταγραφή και μεθοδολογία διατηρώντας την εγκυρότητα και την επικαιρότητά του, γιατί αναδεικνύει, με τον πλούτο των πηγών την πυκνότητα των ιστορικών φαινομένων που κατοπτρίζουν τις επιδράσεις, τις απηχήσεις και τις επιπτώσεις της Δύσης στην Ελλάδα και στην ευρύτερη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον του συγγραφέα εστιάζει στην Κριτική της νεοελληνικής κοινωνίας και της πολιτικής ζωής, με στόχο την εθνική αυτογνωσία και την πολιτική αγωγή. Αντιμετωπίζουμε το συγκεκριμένο έργο του Απ. Βακαλόπουλου ως πρωτογενή ιστορική πηγή για τη σύγχρονη σκέψη (του 21ου αιώνα), η οποία αναζητά τους τρόπους να ορίσει και να αντιπαραθέσει το «έθνος σε συνάρθρωση και σε αντιδιαστολή με άλλα υπαλλακτικά συλλογικά προτάγματα, όπως εκείνο που απορρέει από τον οικουμενιστικό διεθνισμό από τη μία και από τις μειονότητες από την άλλη μεριά»³. Το έργο του Απ. Βακαλόπουλου έχει χαρακτηριστεί στο σύνολό του από ειδικούς μελετητές ως γνήσια εθνικό και από αρκετούς εθνοκεντρικό, αλλά είναι συγχρόνως επιστημονικό, γιατί αντλεί το υλικό από τις πηγές, χωρίς να αποσιωπά γεγονότα και απόψεις. Σ' αυτή τη διάστασή του δίνουμε ιδιαίτερη βαρύτητα, γιατί η ακρότητα και η υποκειμενικότητα αποτελούν διαχρονικά ελαττώματα για τον πνευματικό άνθρωπο και την επιστήμη. Το πλούσιο ιστορικό υλικό που μας κληροδότησε ο Απ. Βακαλόπουλος μπορεί να αξιοποιηθεί από τη σύγχρονη έρευνα και από τη διδακτική της ιστορίας συνταιριάζοντας το παραδοσιακό εθνικό παρελθόν με το σύγχρονο αίτημα για «καθαρότερη επίγνωση του χαρακτήρα και των συντελεστών του ιστορικού γίνεσθαι, πέρα από μυθοπλασίες και ανταπάτες»⁴. Την αντίσταση των βαλκανικών λαών στην πολιτισμική και πολιτειακή επιβολή της Δύσης του 19ου αιώνα, νοσηματοδοτούμε σήμερα διαφορετικά, γιατί το «έθνος, όσο παλιό κι αν είναι ως έννοια και ως οντότητα, μετασχηματίζεται σήμερα, σε μια καινοφανή συλλογική οντότητα, η οποία αναιρεί τα πολιτειακά και κοινωνικά θέσφατα του φιλελευθερισμού και της νεωτερικής εκδοχής του»⁵. Στη γραφή του Απ. Βακαλόπουλου αναδεικνύεται η ηθική και η ανθρωπιστική ιστορικότητα που διακρίνει το έργο του ως επιστήμονα και ως ανθρώπου: «...όλα όσα έχουμε σημειώσει σε κάνουν ν' ανησυχείς παρακολουθώντας την κρίση της νεοελληνικής κοινωνίας και τρέμεις για το μέλλον αυτού του έθνους που στην αρχαιότητα είχε βάλει τις πηγές του ευρωπαϊκού πολιτισμού,.....για να ξεριζώσουμε τα μεγάλα ελαττώματα, τις κακές συνήθειες, τον υπερτροφικό εγωισμό, το φθόνο, το ψέμα, την τάση προς εξαπάτηση του διπλανού.....χρειάζεται όχι μόνον η ενσυνείδητη και επίμονη εφαρμογή των πορισμάτων της Παιδαγωγικής, αλλά και η συστηματική καλλιέργεια μιας ευρύτερα νοούμενης αγωγής, η οποία προϋποθέτει τους σπάνιους ευγενείς καθοδηγητές, υποδείγματα ήθους, και επίμονη μακροχρόνια άσκηση ολόκληρων γενιών» (432).

3. Τσουκαλάς Κ. (1999). *Η εξουσία ως λαός και ως έθνος*. Αθήνα. 15.

4. Κιτρομηλίδης Π. (2000). *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*. Αθήνα.

5. Α. Κυρίδης (2001). Όταν το Έθνος αντικαθιστά το λαό και όταν η εξουσία αναδομείται σε νέες βάσεις: *Μακεδνόν* /8, 309-319.